

A migráció főbb jellegzetességei Tiszafüred környékén a XVIII–XIX. században

GULYÁS KATALIN

1. E korreferátum keretében egy olyan vidék — Tiszafüred környéke — migrációs viszonyait fogom jellemezni, amely meglehetősen távol fekszik a Dél-Alföldről. E kistájat kelet felől a Hortobágy és a Nagykovács határolja le, földrajzilag, kulturálisan — utóbbi hajdani kiváltságai révén is —, nyugati határának pedig a Tiszát tekinthetjük, bár ez sokkal kevésbé élesen különíti el a folyó túlsó partján elterülő hevesi síkságtól. Tiszafüred mint átkelőhely, hosszú időn keresztül a dél felé vándorlók számára a Tiszántúl kapuja volt, a kistáj többi településével együtt sokáig a Tiszántúlra irányuló népmozgások átmeneti állomáshelye, ezért közvetítő szerepe jelentős délebbi vidékek benépesítésében.

A térségben, a Tisza-tó környékén az érintett megyék kutatói részvételével 8 évig folytak komplex: történeti, művelődéstörténeti, néprajzi és ökológiai kutatások. Ezek elsődleges célja és feladata az volt, hogy alaposabban megismerjük e kétirányú kapcsolatai miatt karakter nélkülinek tekintett, átmeneti jellegű vidék múltját és népi kultúráját, s fel kívántuk tární a víztározó létrehozása óta bekövetkezett változásokat is.

2. E munkálatok során végeztem adatgyűjtéseket több település anyakönyveiben a házassági kapcsolatrendszer kutatása céljából, s így betekintést nyerhettünk a terület népesedéstörténetébe és az itt végbement belső népességmozgásokba is.

A kistájnak a többnyire a XVIII. század második évtizedében újraéledt településeinek a községi élet megindítása, s az egyházi élet megszervezése után kezdtek el az első anyakönyveket vezetni. Magára a megtelepedésre vonatkozó adatokat legfeljebb a matrikula elején, a kései utódok emlékezetének szánt rövid, szöveges bejegyzésekben találhatunk. Népmozgásra utaló bejegyzések nagy tömegben a házassági anyakönyvekben fordulnak elő, ahová általában már kezdettől megbízható pontossággal és következetességgel bejegyezték az idegen házassulók lakóhelyét. Ezek alapján viszont többnyire csak az exogám házasság ténye állapítható meg (melynek háttérben persze migráció áll!), azonban a mozgás irányának meghatározása nem lehetséges: nem tudhatjuk, hogy az új házasság apasztotta vagy növelte-e a lakosságot egy adott helyen. A jegyespár születési és lakóhelyét csak kb. az 1820-as évek óta jegyzik fel. Így az anyakönyvi adatok alapján egy településre vonatkozóan jellegzetes bevándorlási irányok rajzolódnak ki, több településre elvégzett elemzés után pedig a kölcsönös kapcsolatokról, az elvándorlás mértékéről, irányairól

kaphatunk adalékokat. Adalékokat csupán, hiszen az anyakönyvbe bejegyzett, migrációra utaló adatok csak családi eseménnyel kapcsolatos és lassú mozgásokról tudósítanak — és sok esetben nem is egyértelműen.

(Meg kell említenem még, hogy Őrsi Julianna Nagyiván, illetve Karcag exogám házassági kapcsolatrendszerére vonatkozó vizsgálatai szintén e kistájhoz kötődnek, s Barna Gábor is feltérképezte a térség településein belüli népességmozgásokat. Ezek az irodalomból ismertek, így most nem térek ki rájuk. Részletes feltárára vár e kálvinista törzslakosságú vidék első katolikus falujának, Nagyivánnak a szerepe a katolikusok terjeszkedésében.)

Tekintsük át e vizsgálatok leglényegesebb eredményeit!

3. Tiszafüred népe, többszöri elfutás után református borsodiakkal kiegészülve tért vissza lakóhelyére a török hódoltság, a császári hadak pusztításai és a rácdúlások után. 1710 után indult meg a tömeges beköltözés.

A református egyház anyakönyvei 1738-ban kezdődnek. A katolikusok a XVIII. század közepén jelentek meg igen csekély számban, és 1775-ig a tiszaoärsi egyház fennhatósága alá tartoztak. 1776-ban kaptak plébánost, s ettől kezdve vezették önálló anyakönyveiket, melyekbe a környékbeli kisebb filiák házasságkötései is bekerültek.

Füreden a meghatározó református közösség a kezdeti nyitottsága és fokozatos létszámbeli gyarapódása után 1790 és 1850 között már kevésbé fordult más közösségek felé, ezután azonban a századfordulóig az exogámia ismét növekedett valamelyest körükben. Az erősödő katolikus közösség létszáma a XIX. század elején elsősorban a bevándorló zsellér-, szolga- és iparosrétegből gyarapodott. E közösség zárttsági foka a reformátusokét meg sem közelítette, a múlt század második felétől nyitottságuk még növekedett is. Mindennek eredményeként a századfordulóra a lakosság felekezeti arányai a kiegyenlítődéés irányába mutattak.

A két vallási közösség házassági kapcsolatrendszere ellentétes irányultságú: a reformátusok a tiszántúli részekkel, főként a Nagykunsággal ápolnak élénk kapcsolatokat, a katolikusok sokkal nyitottabb, befogadókészebb közössége pedig elsősorban a hevesi és dél-borsodi településekről kapott rendszeres utánpótlást.

Mindkét vallási közösség elsősorban a környező helységek azonos vallású lakosságával épített ki rokoni kapcsolatokat, vegyes vallású települések estében a házasodási társközségek sokszor egybeesnek mindkét vallási közösség esetében. Tiszafüred házasodási társtelepüléseinek a református Tiszaszöllös, a katolikus Örvény és Őrs, valamint a vegyes vallású Poroszló és a kezdetben református, majd katolizált Egyek tekinthetők. Élénkek a kapcsolatok a Nagykunsággal, Debrecennel és Mezőtúrral is. Zömmel Heves, Borsod és a szomszédos Szabolcs megyei falvak és mezővárosok tartoztak Tiszafüred tágabb házasodási körzetébe, mely északon a Szepességig, délen Hódmezővásárhelyig ért el.

Észak felől: Gömör, Szepes, Nógrád, Abaúj, Zemplén, Borsod, Szabolcs és Szatmár megyékből szinte állandó volt a népesség leszivárgása. E népmozgásokban a tiszai víziút, és az Eger–Debrecen kereskedelmi útvonal fontos szerepet játszhatott. A XIX. század végére a meginduló vasúti közlekedés a Budapest felé irányuló vándorlást erősítette. Erdéllyel, Ny-DNy-Magyarországgal és ÉNy-Magyarország területével csak igen szórványosak, esetiek voltak a tiszafürediek kapcsolatai, és a déli országrész felől is mind a házasságkötések, mind a vándorlások száma lényegesen alacsonyabb.

A védett helyen fekvő Tiszaszöllős lakosságát kevesebb megpróbáltatás érte: 1706-ban csak ideiglenesen menekültek el Rabutin hadai elől. Visszatérésük után hamarosan újjáéledt községi és egyházi szervezetük. A törzslakosság kálvinista, csak a XVIII. század végétől gyökeresedett itt meg néhány katolikus család. A reformátusok anyakönyvei csak 1786-tól kezdődően maradtak meg.

A házasságkötések száma az 1840-es évek közepéig emelkedett, utána mintegy három évtizeden át alacsonyabb volt, majd ismét növekedett. E jelenség a lakosság szám ekkortájt bekövetkező megtorpanásával esik egybe, mely a környék minden kisebb településén megfigyelhető ebben az időszakban.

A szöllősiek exogám kapcsolatai összesen mintegy 30 települést érintettek, s kiterjedtek a dél-borsodi falvaktól Miskolcon, a Hajdúságon át Kecskemétiig, is házasság erejéig. A közvetlenül határos Füred, Igar, Szentimre és Derzs, valamint Kunmadaras adta a legtöbb házasulandót. Karcagi és kunhegyesi lakosok a XVIII. században még nagyobb számban házasodtak ide, illetve innen, ezt követően viszont már kevesebb ilyen eset fordult elő. A XVIII. század utolsó évtizedeiben még Püspökladányból, Nádudvarról és a borsodi Mezőcsátról is érkeztek házasfelek, a XIX. század folyamán viszont Abádról, Poroszlóról, Roffról került szőlősre több vőlegény és menyasszony — szűkült tehát az exogámia távolsága.

Jelentősebb számú beköltözés a közeli Füredről, Derzsről, Igarról és Abádról történt, de 1-1 idegen család a környék csaknem mindegyik, reformátusok lakta falujából letelepedett itt. Jól felismerhető egy nagyon lassú É–D irányú vándorlás: valki, egerlövői, tarjáni, csegei, egyeki családok állapotok meg a faluban.

Tiszaderzs 1711–12-ben népesült be újra, református egyházának anyakönyvei 1751-től maradtak meg.

A XVIII. században még meglehetősen nyitott közösség: pl. az 1765–1775 közötti 10 évben az exogámia a házasságkötések több mint felét teszi ki, azonban 1887 és 1895 között már csak a házasságok mintegy 1/3-át érintette.

Derzs exogám házassági kapcsolatai déli és délkeleti irányban intenzívek. Természetszerűen rendszeresek és erősek e kapcsolatok a környező településekkel: Abáddal, Szentimrével és Szöllőssel, de e szomszédos falvakon kívül kiemelkedő a Nagykunság, különösen Kunmadaras jelentősége. Buraiak, roffiak, szalókiak és a túl-

parti nániaiak is többször előfordulnak a házaspárok között: elsősorban férfiak — s ez azt feltételezi, hogy e falu inkább kibocsátó település lehetett. Jelentősebb távolságra fekvő településről csak 1-1 házaspár származott: Miskolc–Nagykálló–Debrecen–Mezőtúr–Jászkisér és a Gömör megyei Jánosi vonalán húzható meg az exogámia köre.

A Derzsre költöztek helyiakkal kötött házasságai alapján úgy tűnik, hogy Abádról és Szalókról költöztek ide a legtöbben, ezenkívül Madarásról, Szöllősről, Kenderesről, Szentimréről, Roffról és a borsodi Valkról vándorolt Derzsre néhány család.

Bábolna a Tisza túlsó partján, a borsodi részen található, kis népességű katolikus falu. Ebből következően a házasságkötések száma alacsony volt: a tized csak ritkán haladta meg évente, s ezeknek kb. a fele volt exogám.

A bábolnaiak exogámiája a környező Tisza parti településekre terjedt ki. Legjelentősebb partnertelepülései a folyó jobb partján található Ároktő, Nagymihály, Szentistván és Poroszló, valamint a közeli Montaj pusztja.

A délebbi hevesi falvakkal gyengébbek a kapcsolatai, mint a szomszédos borsodiakkal. A Tisza választóvonalat jelentett Bábolna házassági kapcsolatrendszerében: Füreden kívül csak az egyeki katolikusokkal házasodtak innen, bár említésre érdemes, hogy a bábolnai férfiak gyakrabban választottak Füred környékéről feleséget.

A korábban Szabolcs, ma Hajdú-Bihar megyéhez tartozó Egyek vallásához ragaszkodó kálvinista lakosságát az egri püspök 1764-ben kényszerítette elköltözésre a faluból. Egy részük eljutott az Arad megyei Kisperegig, de a tiszafüredi anyakönyv az 1780-as évekből több esetben is tartalmazza a város határában, az Árkus-ér mellett megtelepedett egyekiek házasságkötéseit, s egyszer még tanítójukat is megemlíti.

A katolikusokkal újratelepített község anyakönyveit 1769 és 1805 között tekintetem át. A bejegyzések szerint elsősorban Tiszaörssel, Nagyivánnal, Örvénnyel és a Tisza másik partján fekvő Bábolnával voltak rendszeres házassági kapcsolataik, és csak néhány tiszafüredi származású férj vagy feleség kötött itt házasságot. Kapcsolataik iránya É–ÉNy, azaz döntően a katolikusok lakta terület — a legtávolabbi pont Eger.

A vizsgált 30 év alatti jelentős beköltözésekre utal, hogy sok házasságban a férj és a feleség is máshonnan származott, jellegzetesség viszont, hogy leginkább azonos helyről érkezett párok kötöttek házasságot.

Tiszaörsöt birtokosa, az egri püspökség 1719-től kezdte betelepíteni Tisza-csegéről és máshonnan érkezett református jobbágyokkal. Ezeknek egy része a nagy szegénység miatt hamarosan továbbköltözött Polgárra, Csegére, Tarjánba, Kunmadarasra, de időközben érkeztek új telepések is.

Egyekhez hasonlóan e falu is áldozatul esett Eszterházy püspök tiszántúli rekatolizációs törekvéseinek: 1767-ben elúzik lakosságát, mely szétszéled a környékbeli településekre (Szöllős, Szentimre, Derzs, Igar, Füred, stb.), s más püspöki birtokok jobbágyait (köztük elmagyarosodott szlovák családokat is) költöztetik a helyükre.

Örs házassági kapcsolatrendszere térségünk katolikus településeivel (Nagyivánnal, Egyekkel, Tiszaörvénnyel — mindegyik a püspökség faluja!) és a református többségű Tiszaigar katolikusságával alakult ki, mely filiális egyházként Örshöz tartozott. Fontos szerepük volt az örsieknek két jelentős mezőváros: a nagykunsági Karcag és Tiszafüred katolikusságának exogám párválasztásában is.

Tiszaörs lakossága a XVIII. század végén és a XIX. század folyamán a dél-borsodi területekről és főként heves megye keleti részéről gyarapodott. Kiemelkedő bevándorlási terület volt a palóc vidék, valamint az Eger-patak és a Hór-patak közti terület (Maklár, Nagytállya stb.), ahonnan a XIX. század közepén németek is áttelepedtek.

* * *

Melyek voltak tehát a migráció legjellegzetesebb vonásai vidékünkön a jelzett időszakban?

— Várható volt, hogy fő migrációs irányként az észak–déli vándorlás fog kirajzolódni. A népesség lassú É–D irányú mozgása még a XIX. század folyamán is végig megfigyelhető.

— Tiszafüred környékének települései természetesen egymással álltak legszorosabb kapcsolatban, bár kisebb elhatárolódások tapasztalhatók (pl. Tiszaderzs a Tiszafüredtől való kis távolság ellenére inkább a Nagykunság irányába orientálódott). A földrajzi tényezők nem gátolták jelentősen az egyes települések közti szabad mozgást, sokkal inkább a vallásbeli különbözés; a kisebb településeken csak elvétve találni vegyes házasságot, mely a mezővárosokban gyakoribb jelenség. A belső népességmozgások mellett a vidék nyitottsága megmaradt, s nem alakult zárt kistáji endogámiával jellemezhető, határozott karakterrel rendelkező néprajzi csoporttá a terület sokféle eredetű lakossága.

— Szembetűnő a katolikus és a protestáns lakosság mozgásainak különböző irányultsága (katolikusok: exogámiájuk és vándorlásuk is É–Ény felől történt, kálvinisták: e mozgásokban a Tiszántúl, vagyis az É–ÉK-i irány a meghatározó).

— A kezdetben egyöntetűen kálvinista lakosságú vidéken az eltelt mintegy két évszázad alatt a katolikusság jelentékeny létszámbeli előretörése ment végbe. (Olyannyira, hogy napjainkban a vegyes lakosságú településeken már az utóbbiak javára billen a mérleg.) E folyamatot az egri püspökség tudatos, átgondolt, s eszközökben nem válogató rekatolizálási akciói (itteni pusztáinak katolikusokkal való betelepítése, illetve a birtokain élő protestánsok elüldözése) indították meg, tovább erősítette az északról dél felé húzódó népesség beköltözése, de a katolikusok közismerten magasabb szaporasága is.

— A migráció az egyes települések társadalmi rétegződésére is hatott. A legtöbb település telekkel bíró jobbágyságát, parasztságának felső rétegét többnyire reformátusok alkották, a később bevándorolt katolikusok pedig az egyébként is nagy létszámú zsellér- és szolga-, majd a cselédreteget gyarapították.

EGY - *lv*

B 198424